

Seres Attila

A VÁSÁRHELYI TALÁLKOZÓ SZELLEMEBEN

– Erdélyi magyar írók a Felvidéken és Kárpátalján 1937 végén –

PROLÓGUS

A *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában* folytatott kutatásaink során bukkantunk rá egy igen érdekesítő magyar diplomáciai iratra, amely erdélyi magyar írók egy csoportjának az első bécsi döntést megelőző évben az akkor még teljes egészében Csehszlovákiához tartozó Felvidéken és Kárpátalján tett előadó körútját, illetve annak helyi sajtóvisszhangját ismerteti. Petravich Gyula pozsonyi magyar konzul 1937. december 15-i jelentésére azért figyeltünk fel,¹ mert a Magyarország és Románia, illetőleg Magyarország és Csehszlovákia államközi kapcsolataira vonatkozó, általunk áttekintett tekintélyes mennyiségű magyar külügyi iratanyagban eddig nem találtunk semmilyen más utalást a történelmi Magyarországtól az első világháború után a környező országokhoz csatolt területeken élő magyar nemzeti közösségek társadalmi érintkezésére vagy szellemi és kulturális síkon megvalósuló együttműködésére a két világháború közötti időszakban. A hazai kisebbségtörténeti szakirodalom legújabb eredményei alapján ma már ismert, hogy ebben a történelmi periódusban a romániai és csehszlovákiai magyarság politikai együttműködésének színtere leginkább a magyar kormány által is támogatott *Európai Nemzetiségi Kongresszus* volt, amely intézményes keretet biztosított arra is, hogy az érintett nemzeti közösségek összehangolhassák a kisebbségi érdekvédelem és revízió törekvéseit a nemzetközi porondon.² Aránylag kevés ismerettel rendelkezünk ugyanakkor arról, hogy a két entitás politikai szervezetekben magukat kevésbé, vagy egyáltalán nem exponáló,

1 Petravich Gyula pozsonyi magyar konzul jelentése Kánya Kálmán külügyminiszternek erdélyi magyar írók felvidéki előadó körútjáról és annak sajtóvisszhangjáról. Pozsony, 1937. dec. 15. L.: MNL OL, K 63, 246. cs., 1937-27/4. t., 3858/1937. pol. sz.

2 A legkorszerűbb feldolgozás erre vonatkozóan Eiler Ferenc monográfiája. L.: *Kisebbségvédelem és revízió. Magyar törekvések az Európai Nemzetiségi Kongresszuson (1925–1939)*. Budapest, 2007, Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézete.

ugyanakkor a politikai véleménynyilvánítás szabadságát maguknak fenntartó, a társadalmi közgondolkodást nagymértékben befolyásoló, általánosan elismert szellemi vezetői és társadalmi gondolkodói milyen lépéseket tettek a kapcsolatfelvétel céljából és ez milyen eredményekhez vezetett. Nyilvánvaló, hogy az erdélyi magyar írócsoport 1937. novemberi–decemberi felvidéki és kárpátaljai látogatását³ az alig két hónappal korábban megtartott marosvásárhelyi találkozó társadalom- és eszmetörténeti hatásainak kontextusában kell szemlélni, és az előadó körút megvalósítására irányuló kezdeményezés is közvetlenül a nagy horderejű erdélyi társadalomtörténeti eseményig vezethető vissza. Mivel a két magyar közösség irodalmi alkotói közötti kapcsolatok bemutatása egy jóval kiterjedtebb forrásfeltáró munkát igénylő, nagyobb ívű önálló szintézis tárgyát képezhetné, jelen tanulmányunkban – az általunk fellelt levéltári irat apropóján – kizárólag arra kívánunk szorítkozni, hogy néhány támpontot adjunk a problémakör majdani mélyrehatóbb elemzéséhez.

KAPCSOLATÉPÍTÉSI ELŐZMÉNYEK – VÁZLATOS ÁTTEKINTÉS

Az erdélyi és a felvidéki, illetve kárpátaljai magyarság között – a másik ország magyar nyelvű irodalmi folyóirataiban közzétett irodalmi művek és publicisztikák, esetenként közös kiadványok révén – korábban is létezett valamilyen szintű szellemi kölcsönhatás. Bizonyos, hogy már valamikor 1931–1932 fordulóján felmerült, hogy erdélyi magyar írók számára előadó körutat szervezzenek a Felvidékre. Erre az alapján lehet következtetni, hogy Darkó István lapja, a *Magyar Írás* 1932. évi első száma közzétett egy ankétot, amelyen az *Erdélyi Helikon* köré szerveződő írókat kívánták megszólaltatni, akiket a – legelőször 1932 februárjára beharangozott – látogatásukról, az azzal szemben támasz-

3 Mint ismert, az 1938. nov. 2-i első bécsi döntés értelmében – a trianoni békeszerződés révén Magyarországtól Csehszlovákiának juttatott hatalmas területi egység – a Felvidék teljes déli sávja visszakerült az anyaországhoz. Ez magában foglalta három egykori magyar vármegye, Ung, Ugocsa és Bereg déli szegélyét is, az ide tartozó nagyvárosokkal (Ungvár, Munkács, Beregszász) együtt. Ennek északabbra fekvő részét a magyar hadsereg foglalta vissza 1939 márciusában, s az 1939-től így egységesülő földrajzi régió tekinthető a későbbi, 1944–1945-től önálló szovjet közigazgatási egységként létrejövő Kárpátaljának. Amennyiben a későbbiekben erre külön nem utalunk, a „Felvidék” *toponímia* alatt az 1937-ben Csehszlovákiához tartozó magyarok által lakott etnikai törzsterület egészét értjük, tehát a későbbi Kárpátalja déli területeit is.

tott elvárásaikról, a kisebbségi magyar irodalmi műhelyekről, valamint általában a magyar irodalom helyzetéről kérdeztek. Ebben a számban közzéttek Tamási Áron, Szentimrei Jenő és Ligeti Ernő válaszait. Bánffy Miklós, Kemény János, Koós Károly és Reményik Sándor nyilatkozata a következő lapszámban jelent volna meg,⁴ ám a – végül május 4-ei kezdődátummal kitűzött – háromhetes körút, és az annak révén megvalósuló személyes találkozók közelgő időpontjára hivatkozva az ankét folytatását a szerkesztőség levette a napirendről.⁵ A csehszlovák hatóságok azonban az utolsó pillanatban megtagadták az engedély kiadását a tisztán kulturális jellegű program megvalósítására. Később is leginkább csak egyéni kapcsolatépítésre nyílt lehetőség. Így például 1936 őszén Méliusz József hosszabb időt töltött Csehszlovákiában,⁶ de útjának nem volt különösebb visszhangja az erdélyi magyar sajtóban.⁷ Szinte bizonyos, hogy ezt követően, az erdélyi magyar írók 1937 végi felvidéki és kárpátaljai előadó körútját a két kisebbségi közösség szellemi kapcsolattörténete záró felvonásának is vehetjük, hiszen szűk egy év múlva, 1938. november 2-án, az első bécsi döntésnek köszönhetően, az a többségében magyarok által lakott csehszlovákiai területsáv, amelyet az íróküldöttség végiglátogatott, teljes egészében Magyarországhoz került, így legalább provizórikusan megszakadt az ott honos magyarság kisebbségi léte.

AZ ELŐADÓ KÖRÚT – MENETREND ÉS KOREOGRÁFIA

1937 novembere–decembere fordulóján öt erdélyi magyar író: Tamási Áron (1897–1966), Kacsó Sándor (1901–1984), Ligeti Ernő (1891–1945), Molter Károly (1890–1981), Szentimrei Jenő (1891–1959), illetve utóbbi felesége, Szentimreiné Ferenczy Zsizi (1895–1969) tettek közönségtalálkozókkal, író-olvasó találkozókkal tarkított körutat a Felvidék magyarok által lakott területein. Eddigi ismereteink szerint az öt alkotó közül Tamási Áron,⁸ Ligeti Ernő⁹ és Kacsó Sándor¹⁰ osztotta meg az előadó körútra vonatkozó gondolatait a korabeli

4 Az erdélyi magyar írók látogatása elé. (Ankét). *Magyar Írás*, 1932. 1. sz. 55–59.
5 L.: *Magyar Írás*, 1932. 2. sz. 164.

6 Sándor László: Erdélyi magyar írók Csehszlovákiában. *Korunk*, 1938. 1. sz. 54–56.

7 Erre l.: Méliusz József: Levél Erdélyből. *Magyar Újság*, 1937. nov. 27., 6.

8 Tamási Áron: Tíz nap Szlovenszón. *Korunk*, 1938. jan. 1., 53–54.

9 Molter Károly: Csehszlovákiai tanulságok. *Független Újság*, 1937. dec. 10–17., 1–2.

10 Kacsó Sándor: *Nehéz szagú iszap fölött*. (Tények és tanúk). Budapest, 1985, Magvető Könyvkiadó, 61–78.

olvasóközönséggel, illetve az utókorral. Előbbi kettő inkább egy rövidebb terjedelmű, nem sokkal a körutat követően publikált esszében reflektált az ott tapasztaltakra, míg utóbbi egy jóval később megjelent memoárkötetében idézte vissza a korabeli emlékeit. Ez első látásra gazdag forrásanyagnak mutatkozik, az első alapvető problémát mindazonáltal mégis az jelenti, hogy sem az általunk fellelt levéltári dokumentum, sem az említett írói beszámolók alapján nem derül ki a turné pontos, napokra lebontott menetrendje, ezt csak a korabeli sajtótudósításokat segítségül hívva sikerült rekonstruálnunk. Igaz, az írók megérkezésének dátumára így sem találtunk semmilyen egyértelmű adatot vagy hivatkozást. Mivel azonban mind Tamási, mind Kacsó utalt arra, hogy útjukat feszített program jellemezte, s egyöntetűen megemlítik, hogy tíz nap alatt kilenc helyszínt kellett meglátogatniuk, alaposan feltételezhető, hogy november 27-én érkeztek a Felvidékre a román–csehszlovák határon keresztül. Már másnap, 28-án megtartották első előadásukat Kassán, s 29-én is még ugyanitt, a helyi rádió magyar adásában szerepeltek. Egy nap múlva, 30-án, Losoncon, majd december 1-jén Léván, 2-án Pozsonyban szerveztek számukra felolvasóestet. 3-án délelőtt egy másik rendezvényen ismét Pozsonyban, majd már visszafelé tartva, még aznap délután Érsekújváron, 4-én Rimaszombaton, 5-én Beregszászon, 6-án Ungváron, s végül, 7-én Munkácscon találkoztak az olvasóközönséggel.¹¹ Minden bizonnyal 8-án utaztak vissza Erdélybe. Szintén csak a sajtóhírekből szerezhethünk tudomást arról, hogy Tamási az érsekújvári találkozó után Budapestre utazott éppen esedékes könyvkiadási ügyeit intézni, így ő nem volt jelen a rimaszombati és a beregszászi programokon, csak utána csatlakozott ismét a társaihoz.¹²

A felolvasóestek szinte mindenhol azonos koreográfia szerint zajlottak, amit a két magyar nyelvű országos napilap, a kormánypárti *Magyar Újság* és a magyar ellenzéki pártszövetség orgánuma, a *Prágai Magyar Hírlap*, illetőleg a helyi sajtó tudósításait végigolvasva konstatálhatunk. A vendégeket mindig valamelyik helyi társadalmi vezető üdvözölte, amire reagálva Kacsó vagy Tamási köszöntötte a hallgatóságot. Tamási, Molter, Szentimrei és Ligeti a műveikből olvastak fel részleteket, s

11 Az erdélyi írók Szlovenszkón. *Magyar Újság*, 1937. nov. 28. 12.

12 Az erdélyi írók rimaszombati és beregszászi estjei. *Prágai Magyar Hírlap*, 1937. dec. 8., 8.

legalább egy alkalommal az este folyamán Ferenczy Zsizi is fellépett, klasszikus darabokat, népdalfeldolgozásokat, balladarészleteket énekelt, többnyire zongorakísérettel. Egyedül Kacsó Sándor volt az, aki a mindig zsúfolásig megtelt termekben, a nagy létszámú publikum előtt társadalompolitikai kérdésekről, az erdélyiség eszméjéről, annak történelmi megtestesüléséről, illetve az erdélyi magyarság szellemi egységéről, netalán politikai konszenzusának szükségességéről és jövőbeni perspektíváiról beszélt. A legtöbb esetben az ő eszme-futtatása vezette fel a társai által tartott felolvasásokat. Az estek után az íródelegáció tagjait szűkebb körű vacsorákon látták vendégül a szervezők.

Tamási egyik megjegyzéséből arra tudunk következtetni, mintha a túlságosan ünnepélyes külsőségek kicsit feszélyezték is volna az írókat, s az esteket követő, fesztelenebb körülmények között zajló vacsorákon jobban fel tudtak oldódni.¹³ Kacsó is sejtetni engedte, hogy a neuralgikus nemzeti, politikai és társadalmi problémákra vonatkozó, vagy alkotói, esztétikai kérdéseket taglaló, igazán nyílt és termékeny eszmecserék vagy viták inkább szűkebb körben, a terített asztalnál alakultak ki.¹⁴ Az ezeken elhangzott nézőpontokat, az ilyen és ehhez hasonló zártkörű események jellegéből fakadóan nem ismerjük. Kivételez alól talán az érsekújvári előadást követő vacsora, amelyről kissé részletesebben beszámolt az *Érsekújvár és Vidéke* című helyi lap, annak köszönhetően, hogy valamelyik munkatársa jelen volt azon. Eszerint a vásárhelyi találkozó apropóján a beszélgetés középpontjába került az, hogy megteremthető-e a Felvidéken is az írók egységfrontja, úgy, mint Erdélyben. Molter állítólag nyers őszinteséggel beszélt arról, hogy a felvidéki magyar irodalom fejlődését nagyban gátolja a dilettantizmus elterjedése és a túlzott rétegződés, amit – úgy tűnik – mások részben vitattak. Tamási sokat sejtetően hallgatott, figyelte a kibontakozó élénk vitát, végül, mivel megszólították, kis hatásszünetet tartva a következőket mondta: „*Úgy látszik, én mégsem vagyok politikus természet... Mert ha politikus természet lennék, már négy-szer-öt-ször felugrottam volna a helyemről, s beleszóltam volna magam is a vitába. De én csak hallgattam, s szívtam szivaromat... Most is csak azért szólok meg, mert kíváncsi vagyok, hogy mit fogok mondani...*”¹⁵

13 Az erdélyi írók estje. *Érsekújvár és Vidéke*, 1937. dec. 12., 2.

14 Kacsó Sándor: i. m. 73–74.

15 Az erdélyi írók estje. *Érsekújvár és Vidéke*, 1937. dec. 12., 2.

Mint láttuk, az erdélyi írókat mindenhol rendkívül ünnepélyes külsőségek között fogadták, ismereteink szerint az egyetlen kisebbfajta incidensre december 3-án délelőtt került sor, amikor az írók még Pozsonyban tartózkodtak, és magyar főiskolásokkal, illetőleg azok egyik szervezetének, az *Eötvös Körnek*,¹⁶ továbbá a *Magyar Demokrata Írókör* és a *Magyar Akadémikusok Körének* (MAK)¹⁷ a tagjaival találkoztak. Kizárólag az általunk fellelt diplomáciai jelentés tanúskodik arról, hogy a MAK egyik képviselője kifogásolta, hogy Tamási elsősorban emberként definiálta magát és nem magyarként vagy nemzeti érzelmű gondolkodóként. Igaz, a dokumentumból leszűrhető az is, hogy az író ezt minden bizonnyal a saját politikai nézeteit vagy az erdélyi írók által képviselt irodalmi irányzat politikai affinitásait firtató megnyilatkozásra reagálva mondta.¹⁸ Az pedig már csak az egyik sajtótudósításból hámozható ki, hogy minden bizonnyal éppen Zombory György, a MAK elnöke volt az, aki eredetileg az erdélyi írók politikai elveit önkényesen próbálta meghatározni, s baloldali írókként üdvözölte őket. Tamási erre válaszul szögezte le, hogy ők elsősorban íróként jöttek a Felvidékre, így az esetükben nincs helye a „jobboldali” vagy „baloldali” besorolásnak.¹⁹

AZ ELŐADÓ KÖRÚT – A KÜLDÖTTSÉG SZEMÉLYI ÖSSZETÉTELE

Mivel az általunk fellelt diplomáciai irat, mint még látni fogjuk, egyértelműen rámutat, sőt, kiemeli azt a tényt, hogy az erdélyi írók felvidéki és kárpátaljai előadó körútjának megszervezésében meghatározó szerepet játszottak a szabadkőműves páholyok, érdemes kissé tüzetesebben megvizsgálunk a szabadkőművesség szerepét a két magyar kisebbség közötti irodalmi kapcsolatok alakításában. Az uta-

16 Az *Eötvös Kör* 1937. március 12-én Pozsonyban alakult, az ott élő és tanuló baloldali és liberális érzelmű magyar egyetemi és főiskolai hallgatókat tömörítő egyesületként. Alapító elnöke Madarász László bölcsészhallgató volt. Az egyesület a kezdetektől elhatárolódott az *Egyesült Magyar Párttól* és a nemzeti irányultságú diákmozgalmaktól, a *Sarló* „progresszív” irányvonalának folytatását tűzte ki célul.

17 A szervezet neve egyes forrásokban *Csehszlovákiai Magyar Akadémikusok Köre*ként (CSMAK) vagy *Szövetsége*ként (CSMASZ) szerepel.

18 Petravich Gyula pozsonyi magyar konzul jelentése Kánya Kálmán külügyminiszternek erdélyi magyar írók felvidéki előadó körútjáról és annak sajtóvisszhangjáról. Pozsony, 1937. dec. 15. Loc. cit.

19 Az erdélyi írók a magyar főiskolások körében. *Magyar Újság*, 1937. dec. 5., 9.

zásra reflektáló különféle publicisztikák nem kis része utalt arra, hogy az erdélyi írócsoport összetétele korántsem reprezentálta az erdélyi magyar irodalmi elit teljes spektrumát.²⁰ Sőt, olyan vélemény is napvilágot látott, mely szerint csak az írókvintett egyik tagja, nevezetesen Tamási tekinthető – a cikk fogalomhasználatát szó szerint idézve – „sztárnak”, a többiek neve legfeljebb az irodalom bennfentesei körében ismert, a szélesebb felvidéki olvasóközönség nagy része körében csak alig, s inkább az erdélyi irodalom másodvonalát képviselik. (A cikk szerzője szó szerint úgy fogalmaz, hogy a négy író az erdélyi irodalom „második garnitúráját” képviseli.)²¹

Tamási maga is elismerte, hogy nem elsősorban az „erdélyi irodalmat” akarták „helybe szállítani”, hanem inkább „azt a szellemi magatartást” próbálták megismertetni, amelyet történelmi vonatkozásánál, illetve a szülőföld és a lakóhely jellegzetességei folytán „erdélyinek” neveznek. A delegáció összeállítása ebből kifolyólag éppúgy volt „öntudatos”, mint „önmagától adódó”.²²

Kacsó ugyanakkor ennél jóval kategorikusabban és kendőzetlenebbül adja tudtul, hogy a küldöttség összeállítása és a résztvevők kiválogatása éppen azért lehetett zökkenőmentes, mert elsődleges feltételként szabták meg, hogy „*az előadóknak szabadkőműveseknek kellett lenniök*”. Ilyen pedig, szerinte, rajta kívül még négy volt könnyen elérhető. Ő ír arról is, hogy „az ötlettel, hogy egy irodalmi estéllyel kellene végigmenni a felvidéki magyarlakta városokon, Janovics Jenő²³ állott elő”, aki hosszú ideig a *Kolozsvári Nemzeti Színház* igazgatójaként és főrendezőjeként vált ismertté, ekkor pedig a városban székelő *Unió szabadkőműves páholy* főmestere is volt. A szervezés részleteit is ő egyeztetve levelezés útján a felvidéki páholyokkal. Noha Kacsó tanúsága szerint Janovics már a delegáció indulása előtt elutazott a Felvidékre, hogy ott a talajt előkészítse a fogadtatásukra és az irodalmi estek megszervezésére,²⁴ minden bizonnyal végig a háttérben maradt, mert csak

20 L. pl.: Scherer Lajos: Erdélyi írók nálunk. *Losonci Hírlap*, 1937. nov. 21., 2.; Az erdélyi írók székely csoportjának bemutatkozása. *Kassai Újság*, 1937. nov. 26., 7.; Győry Dezső: Erdély írói felé. *Magyar Újság*, 1937. nov. 26., 1.; Sándor László: i. m. 55.

21 Az erdélyi írók estje. *Érsekújvár és Vidéke*, 1937. dec. 12., 2.

22 Tamási Áron: Tíz nap Szlovénzkón. I. m. 53.

23 Janovics Jenő (1872–1945) színész, rendező, színigazgató, forgatókönyvíró. 1905-től 1932-ig a *Kolozsvári Nemzeti Színház* igazgatója és főrendezője, 1936-tól 1939-ig a *Szegedi Szabadtéri Játékok* művészeti vezetője.

24 Kacsó Sándor: i. m. 62–63.

egyetlen adattal rendelkezünk arra vonatkozólag, hogy nyilvánosan is szerepet vállalt, mégpedig a kassai est megnyitóján.²⁵ Nem mellékes, hogy ezen az esten a szervezők részéről Szepessi Miksa, a szintén szabadkőműves háttérű *Kassai Társaskör* titkára köszöntötte a vendégeket.²⁶

A szabadkőműves páholyok szerepe nem lehet meglepő, hiszen a két világháború közötti korszakban a legtöbb felvidéki és erdélyi szabadkőműves a kisebbségek soraiból került ki. A magyar értelmiségiek többsége azért csatlakozott valamely szabadkőműves páholyhoz, mert úgy vélte, hogy azok megfelelő szervezeti keretet biztosíthatnak az adott magyar kisebbségi közösség belső nemzeti kohéziójának megőrzése és erősítése érdekében kifejtett tevékenységükhöz. A határon túli magyar páholyok így valóban jelentős szerepet vállalhattak a magyar kultúra fenntartásában. Beszédes például, hogy az előbbieken említett Szepessi Miksa nemcsak a felvidéki magyar ellenzéki pártszövetség orgánumának, a *Prágai Magyar Hírlapnak* volt a leghosszabb ideig regnáló főszerkesztője, hanem a magyar pártok vezérlőbizottságának is tagja lett.²⁷

Szükséges egyúttal aláhúznunk, hogy Kacsó fentebb hivatkozott, meglehetősen kategorikus kijelentését is kissé árnyalnunk kell, ugyanis amellet, hogy a páholytagság önmagában véve teljes elkötelezettséget feltételezett, az ott kifejtett egyéni aktivitás az idők során nyilván változhatott. Tamási például azt állította egy később megjelent nyílt levelében, hogy ő már 1935-ben – tehát jóval a felvidéki útjuk ideje előtt – szakított a szabadkőművességgel. Akként fogalmazott, hogy „magában leszámolt ezzel a kerettel”, mivel úgy érezte, hogy a mozgalom alkalmatlan volt a társadalmi eszméi szolgálatára. Egyrészt az Unió munkája nem válaszolt a magyarság előtt álló súlyos nemzeti kihívásokra, másrészt az annak keretében folyó karitatív munka önmagában nem volt képes megváltoztatni a társadalmi igazságtalanságokat sem.²⁸ Természetesen figyelembe kell vennünk, hogy a Vita

25 Zsúfolt ház előtt óriási sikerrel szerepeltek az erdélyi írók Kassán. *Magyar Újság*, 1937. nov. 30., 4.

26 Kacsó Sándor: i. m. 67.

27 Filep Tamás Gusztáv: Maléter István és a balítéletek. In Filep Tamás Gusztáv: *A hagyomány felemelt töre. Válogatott és új esszék, tanulmányok az 1918–1945 közötti (cseh)szlovákiai magyar kultúráról*. Budapest, 2003, Ister Kiadó, 57–58.

28 Tamási Áron: Vallomás. Nyílt levél szabadkőműves dologban. In Tamási Áron: *Virrasztás*. Budapest, 1943, Révai Kiadó, 429–431.

Sándorhoz címzett nyílt levele 1942. április 23-án – tehát jóval a második bécsi döntés után – látott napvilágot az *Ellenzék* című napilapban, akkoriban, amikor országos kampány indult a szabadkőműves mozgalommal szemben. Tamási nyilván a saját korábbi szerepét, illetve az erdélyi szabadkőművesség jellegét is igyekezett utólag, egészen eltérő politikai feltételrendszer és nemzetpolitikai viszonyok között igazolni.

A MAGYAR DIPLOMÁCIA INTERPRETÁCIÓJA

Petravich Gyula pozsonyi magyar konzul a hivatkozott jelentésében kizárólag a Kassán és Pozsonyban szervezett közönségtalálkozókat ismertette részletesebben, s az előadó körút szervezésében, lebonyolításában, illetve annak recepciójában elsősorban a baloldaliak, a népiek, a liberális aktivisták és a szabadkőművesek szerepét domborította ki. Azt írta, hogy a felvidéki konzervatív-keresztény irányultságú társadalmi egyesületek, mint például a *Toldy Kör*²⁹ és a *Kazinczy Kör*³⁰ évek óta nem tudták kijárni a hatóságoknál, hogy hasonló közönségtalálkozókat szervezhessenek, jóllehet magyar törvényhozók is interveniáltak ennek érdekében. A felvidéki szabadkőműves páholyok magyar tagjai azonban sikerrel vállalkoztak az előadói estek megszervezésére és a hatósági engedély kieszközlésére. Sőt, a diplomáciai irat szerint az akciót a legnagyobb titokban készítették elő, és azt hosszadalmas egyeztetések előzték meg a hatóságokkal, különösen ami az előadók kiválasztását illette. Állítólag csakis olyan személyek jöhettek szóba, akikkel szemben politikai szempontból nem lehetett kifogást emelni, erre nézve a páholyok garanciát vállaltak. Az engedélyt a korábban már szintén említett *Kassai Társaskör*,³¹ vagy a köznyelvben használta-

29 1874-ben alakult konzervatív-keresztény szemléletű pozsonyi kulturális egyesület. Az impériumváltás után, 1921-ben újjáalakult, ekkor vált a nyugat-felvidéki magyarság szellemi életének központjává. Tevékenysége kulturális programok (előadások, műsorok, színházi estek stb.) szervezésére terjedt ki. Elnöke 1925–1939 között Jankovics Marcell (1874–1949) költő, író, publicista, jogász volt.

30 1898-ban alakult kulturális, irodalmi egyesület, amely az impériumváltás után, 1923-ban alakult újjá. Székhelye Kassa volt, de országos hatáskörrel működött. Irodalmi, tudományos és képzőművészeti szakosztályokkal rendelkezett, kiemelkedő eredményeket ért el a könyvkiadás terén, a keretén belül létrehozott *Kazinczy Könyvbarát Társaság* révén. Jelentős szerepet vállalt megemlékezések, évfordulós emlékünnepek, pl. az 1935-ös Rákóczi-ünnepségek stb. szervezésében.

31 A *Kassai Társaskör* 1893-ban alakult és komoly kulturális és közéleti tevékenységet fejtett ki a városban: 4500 kötetes könyvtárral rendelkezett, hangversenyeket és bálakat rendezett. 1938-as adatok szerint már közel 350 tagot számlált.

tos, ismertebb nevén a *Zsidó Kaszinó* kapta meg, amely az engedély birtokában hozzáláthatott az egyes városokban az előadások megszervezéséhez.³²

Ha a *Dísz tér*³³ korabeli döntéshozói végigolvasták a pozsonyi magyar konzul jelentését, akkor az abból kikristályosodó összkép számukra inkább negatív lehetett, mint pozitív. Abból ugyanis egyértelműen azt a konzekvenciát vonhatták le, hogy az erdélyi írók felvidéki látogatása inkább a csehszlovákiai magyar baloldali és liberális aktivista csoportok, netán a kommunisták számára jelenthetett újabb muníciót a politikai küzdőtéren, s az új politikai generáció színrelépésének szükségességét hangoztató erdélyi magyar véleményformálókkal lezajlott találkozók kedvező társadalompolitikai hozadékát leginkább ők fölözhetik le. A magyar konzul rögzíti azt is, hogy az sem lehetett véletlen, hogy az íróküldöttség Pozsonyba érkezésekor „majdnem kizárólag” baloldali és aktivista mentalitású írók vették őket körül, ami Petravich megítélése szerint csak a helyi nemzeti érzésű magyarság állandóan tapasztalható közönyössége miatt történhetett meg. Bár ennek az indolenciának némiképp ellentmond, hogy a december 2-i, első pozsonyi estet a szabadkőműves befolyás alatt álló *Uránia Tudományos Egyesület*³⁴ és a felvidéki magyarság nemzeti öntudatának emelésén munkálkodó *Szlovenszkói Magyar Kultúregyesület*³⁵ közösen szervezte,

32 Petravich Gyula pozsonyi magyar konzul jelentése Kánya Kálmán külügyminiszternek erdélyi magyar írók felvidéki előadó körútjáról és annak sajtóvisszhangjáról. Pozsony, 1937. dec. 15. Loc. cit.

33 A Külügyminisztérium épülete a két világháború között a budavári Dísz tér 1–2. sz. alatt volt, ezért a korabeli magyar diplomáciát szokás metaforikusan „Dísz térnek” nevezni.

34 Az 1910-es években alakult, liberális szellemiségű pozsonyi magyar tudományos, ismeretterjesztő egyesület. Az impériumváltás után, 1924-ben alakult újjá. Szorosan kapcsolódott a pozsonyi szabadkőműves páholyokhoz, vezetőinek nagy része, így Dach János, Jankó Zoltán, Limbacher Rezső e páholyok tagja volt. Jó kapcsolatokat ápolott a Sarló mozgalommal, és támogatta annak pozsonyi működését. Tevékenysége alapvetően filozófiai, irodalmi, művészeti és természettudományi előadások szervezésére terjedt ki.

35 A *Szlovenszkói Magyar Kultúregyesület* 1925-ben Komáromban alakult, országos magyar kulturális és közművelődési szervezetként, amelyet a csehszlovák hatóságok ellenállása miatt csak 1928-ban tudtak bejegyezni. Székhelye Komárom volt, első országos elnöke Jankovics Marcell, majd 1936-tól Schubert Tódor. Az 1936–1938 közötti időszakra tehető a virágkora, 1938-ban 150 helységben működött alapszervezete. Sajtóorgánuma 1934-től 1944-ig a *Magyar Vasárnap* c. havilap volt. Tevékenységével a magyar népi és magaskultúra terjesztése révén a felvidéki magyarság nemzeti öntudatának erősítését kívánta elérni, elsősorban helyi szinten szervezett színelőadásokat, felolvasóesteket, kulturális megemlékezéseket, szabadtéri játékokat.

amellyel kapcsolatban a magyar diplomata is elismeri, hogy az szerencsés megoldásnak bizonyult és jó hatást váltott ki.

A jelentés végén a pozsonyi konzul bővebben kitér a *Masaryk Akadémia* által szervezett 1937 őszi szellemtörténeti előadás-sorozatra. A teljes nevén *Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság* 1931-ben alakult tudományos és művészeti intézmény volt, amelyet Tomáš Carrigue Masaryk elnök hozott létre 1 millió koronás saját adományából. Tudományos, irodalmi és művészeti szakosztálya működött, tagságának nagy része aktivista szellemiségű volt. Jelentősebbnek mondható az irodalmi és művészeti tevékenysége, képzőművészeti kiállításokat szervezett, írókat, művészeket támogatott anyagiilag. Elnöke 1931–1936 között Orbán Gábor, majd 1936–1938 között Balogh Elemér volt, lapjai pedig a *Magyar Figyelő* és a *Fórum*. Egyfajta felvidéki magyar tudományos akadémia szerepét kívánta betölteni, ennek azonban nem tudott eleget tenni, mivel a tudományos szakosztályának működése elmaradt a várakozásoktól. A *Masaryk Akadémia* az előadás-sorozat befejeztével önálló programban foglalta össze a felvidéki magyar szellemi élet bölcséleti alapjait, amelynek sarokpontjait az emberi humánus, a krisztusi szeretet, a nevelő munka és az ifjúság energiáinak felszabadítása adták. Petravich szerint ennek a programnak az ideológiai alapja sokban egyezik az erdélyi írók által hangoztatott eszmeiséggel s a szabadkőművesség által hirdetett elvekkel. Ezt azért is tartja figyelemreméltónak, mert az erdélyi írók körútját a szabadkőműves páholyok készítették elő, amelyek a *Masaryk Akadémia* tevékenységére is befolyást gyakorolnak. A konzul által lefektetett gondolatmenet és a végén összegzett tanulság tehát azt sugallta, hogy végső soron a csehszlovák kormány is inkább abban volt érdekelt, hogy az erdélyi írók meghívására és előadói körútjának megszervezésére a szabadkőműves páholyok és az aktivista szervezetek, mint például a *Masaryk Akadémia* révén kerüljön sor, hiszen ezt a nagyszabású eseményt így sokkal inkább felhasználhatták a csehszlovákiai magyarság politikai töredezettségének fenntartására, mintsem kohéziójának erősítésére.

A „FELVIDÉKI VÁSÁRHELY” PERSPEKTÍVÁI

Véleményünk szerint az erdélyi írók felvidéki útjával kapcsolatos alapvető dilemmájává valóban a csehszlovákiai magyar „egységgondo-

lat” megvalósításának mikéntje vált, amit a magyar diplomáciai jelentés hangvétele és konklúziói is eklatánsan tükröznek. Petravich és Kacsó állításával ellentétben azonban úgy ítéljük meg, hogy az erdélyi írók meghívását a Felvidékre nem lehet kizárólagosan a szabadkőműves páholytagságuknak tulajdonítani, illetve erre a tényezőre visszavezetni. Az erdélyi kiválogatásukkor ez a szempont lehetett a vezérmotívum, de a felvidéki szervezők elsődlegesen inkább olyan gondolkodókat vártak, akik a marosvásárhelyi találkozón manifesztált nemzeti-társadalmi egységtörekvés képviselői voltak. Tamási és Kacsó meghívása kiválóan beleillett ebbe az elképzelésbe, hiszen ők a vásárhelyi találkozó kezdeményezőiként és vezérszónokaiként a személyükben a legfőbb megjelenítői és hordozói voltak ennek az egység gondolatnak. Szentimrei Jenő szerint a delegációt szándékosan állították össze úgy, hogy a „székely mag” köré csoportosították az urbánusabb erdélyi írókat.³⁶ A korabeli tudósításokból kihámozható, hogy az írók fogadtatását is ez a fajta társadalmi egység szimbolizálta, a közönség soraiban a legkülönfélébb társadalmi állású személyek voltak felfedezhetők, s a pódiumon is különböző hivatású társadalmi vezetők köszöntötték a vendégeket. Így például Kassán az ellenzéki magyar pártok egyik vezető politikusa, a már említett szabadkőműves Szepessi Miksa,³⁷ Losoncon Kövy Árpád református lelkész,³⁸ Pozsonyban Jankovics Marcell, a nemzeti konzervatív szellemiségű *Toldy Kör* elnöke és Lederer Ferenc, a liberális és baloldali beállítottságú *Eötvös Kör* nevében nyitotta meg az estet.³⁹ Léván Schubert Tódor,⁴⁰ Érsekújváron Krammer Jenő,⁴¹ a járási magyar közművelődési társulatok vezetői, míg Ungváron Székely József, a *Podkarpatszka Ruszi Magyar Kultúregyesület* elnöke mondott köszöntőt. Ez utóbbi alkalomra megjelent Szvoboda Ferenc katolikus apostoli kormányzó, Margócsy Aladár evangélikus főesperes és Egry Ferenc volt parlamenti szenátor.⁴² Már

36 Erdélyi írói üdvözlék a szlovenszkoí magyarságot. Szentimrei Jenő: Köszönet és köszöntő. *Magyar Újság*, 1937. nov. 30., 6.

37 L.: Zsúfolt ház előtt óriási sikerrel szerepeltek az erdélyi írók Kassán. *Magyar Újság*, 1937. nov. 30., 4.

38 L.: Erdélyi írók Losoncon. *Losonci Hírlap*, 1937. dec. 5., 2.

39 L.: Erdély Pozsonyban. Az erdélyi lélek követei a haladás és a humánium kisebbségi magyar küldetéséről. *Magyar Újság*, 1937. dec. 4., 6.

40 Erdélyi írók estje. *Lévai Újság*, 1937. dec. 8., 3.

41 Az erdélyi írók Érsekújvárott. *Magyar Újság*, 1937. dec. 7., 6.

42 Az erdélyi magyar írók irodalmi estje Ungváron. *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1937. dec. 10., 3.

önmagában véve ez a reprezentatív, egyházi vezetőkkel és lelkészekkel tarkított lista is azt bizonyítja, hogy Petravich azon állítása, mely szerint a felvidéki magyarság nemzeti keresztény érzelmű társadalmi rétegei közönyösek voltak az erdélyi írók útja iránt,⁴³ nem volt teljes összhangban a valósággal.

Az ugyanakkor valóban feltűnő, hogy – jelen ismereteink szerint – a vásárhelyi találkozó két fentebb említett emblematikus alakja, Tamási és Kacsó nem adott interjút az ellenzéki magyar pártszövetség polgári-keresztényszocialista irányultságú orgánumának, a *Prágai Magyar Hírlapnak*. A lap november 30-i számában mindössze annyit vetítettek előre, hogy az írókkal majd később, az egyébként a lap munkatársa, Szvatkó Pál által szerkesztett *Új Szellem* című kultúrpolitikai szemle fog egy beszélgetést közölni.⁴⁴ Ugyanakkor ez utóbbiban sem bukkanunk Tamásival és Kacsóval készített interjúra, mindössze egy jóval későbbi szerkesztőségi vezércikkre, amely csak általánosságban, retrospektív jelleggel reflektált az írók felvidéki látogatására.⁴⁵

A sajtóbeszámolók alapján és Petravich jelentésének sorai között olvasva arra lehet következtetni, hogy az erdélyi írók körútja, az általuk hangoztatott eszmeiség, amely különösen a Kacsó és Tamási által adott interjúkban, személyes beszélgetéseikben, illetve előbbi nyilvános szerepléseiben artikulálódott, valamelyest mobilizálta a felvidéki magyar társadalmat. A két erdélyi író mindvégig amellet érvelt, hogy szükség lenne a politikai és társadalmi nézeteit tekintve rendkívül tagolt felvidéki magyarság nemzeti talajú társadalmi összefogására. A politikai, társadalmi, etnikai, egzisztenciális vagy felekezeti önérdekek félresöpprésének lehetőségére az erdélyi példát hozták fel tanulsággul, azt a szimbolikus aktust, amikor a vásárhelyi találkozón a katolikus lelkészek és munkásifjak „kezet fogtak” egymással a tőke elleni harcban és a nemzeti érdekek képviselőit.⁴⁶

43 L. erre az 1. sz. lábjegyzetet.

44 Az erdélyi magyar írók forró siker jegyében kezdték meg Kassán szlovenszkói körútjukat. Tamási Áron a szlovenszkói magyarság közép-európai feladatáról. *Prágai Magyar Hírlap*, 1937. nov. 30., 7.

45 Az erdélyi írók. *Új Szellem*, 1938. febr. 1., 2. Az *Új Szellemre* I. még: Thomas von Ahn: „Új szellem Szlovenszón”. Betekintések Szvatkó Pál csehszlovákiai magyar „kultúrpolitikai szemléjé”-be (1937–1938). *Pro Minoritate*, 2009. 4. sz., 55–80.

46 L. erre a már említett interjúkat: Az erdélyi példa. A Vásárhelyi Találkozó mint a nemzeti demokrácia és a Duna-völgyi gondolat hordozója Erdélyben. Beszélgetés Tamási Áronnal és Kacsó Sándorral. *Magyar Újság*, 1937. dec. 8., 6.; Mi a titka a Marosvásárhelyi Találkozón létrejött egységnek? „Azt keressétek, ami összeköti!”

A csehszlovákiai magyarság szempontjából kérdésként vetődhetett fel, hogy az egységbe szerveződés mely politikai erő vagy társadalmi mozgalom égisze alatt valósuljon meg. Erre a védőernyő szerepre megítélésünk szerint leginkább a nemzeti keresztény magyar ellenzéki pártszövetség vagy az ifjúság jelentékeny részét tömörítő liberális-baloldali aktivisták vállalkozhattak, de mint ahogy a pozsonyi magyar konzul jelentéséből kitűnik, a *Csehszlovák Kommunista Párt*, amelynek az egyik legfontosabb tömegbázisa éppen a magyarok által lakott dél-felvidéki régióban koncentrálódott, ugyancsak lépéseket tett egy, a vásárhelyi találkozóhoz hasonló demonstratív társadalmi nagygyűlés megszervezésére, amelynek helyszínéül Lévát jelölték ki.⁴⁷

Egy dolgot azonban ne felejtsünk el. Tamási és Kacsó mindvégig azt hangoztatták, hogy a kisebbségi magyarság különböző társadalmi státuszú, érdekeltségű és irányzatú csoportjai közötti kiegyezés a nemzeti azonosságtudat talaján képzelhető el, s noha ők maguk nem egyszer kritikával illették a romániai magyarság egységsszervezetének, az *Országos Magyar Pártnak* az irányvonalát, a Felvidéken semmi olyasmit nem nyilatkoztak, amelyet a szervezet pártpolitikai hegemon szerepének megkérdőjelezéseként lehetett volna értelmezni.⁴⁸ (A december 3-i pozsonyi összejövetelen például Kacsó bírálta az OMP felső vezetését, sőt, egyértelműen arra célzott, hogy generációváltásra lenne szükség a párt irányításában, s mivel az ifjúság képviselői már ott vannak a pártlistákon, annak ideje előbb-utóbb úgyis eljön, át fogják venni a személyi vezetést a pártban.⁴⁹) A nemzetiségi-társadalmi egység eszméje mellett azt a hitet is próbálták erősíteni a felvidéki vendéglátóikban, hogy az eltérő érdekek összehangolásában teret kell engedni a szellemi

Tamási Áron és Kacsó Sándor nyilatkoznak a „Magyar Nap”-nak. *Magyar Nap*, 1937. dec. 5., 5.; Ezenkívül még egy interjú ismert Tamásival, amelyben az író „valóságos jégtörésnek” nevezte a felvidéki és kárpátaljai turnéjukat, amelynek szerinte nem csak irodalmi vagy szellemi téren, hanem társadalmi tekintetben is szép hatása van. L.: Az erdélyi írók üdvözlik a pozsonyi magyarságot. Tamási Áron nyilatkozata a Magyar Újságnak. *Magyar Újság*, 1937. dec. 2., 4.

47 Petravich Gyula pozsonyi magyar konzul jelentése Kánya Kálmán külügyminiszternek erdélyi magyar írók felvidéki előadó körútjáról és annak sajtóvisszhangjáról. Pozsony, 1937. dec. 15. Loc. cit.

48 Erre ld.: Erdély Pozsonyban. Az erdélyi lélek követői a haladás és a humánus kisebbségi magyar küldetéséről. *Magyar Újság*, 1937. dec. 4. 6.; Az erdélyi írók magyar főiskolások körében. *Magyar Újság*, 1937. dec. 5. 9.

49 Petravich Gyula pozsonyi magyar konzul jelentése Kánya Kálmán külügyminiszternek erdélyi magyar írók felvidéki előadó körútjáról és annak sajtóvisszhangjáról. Pozsony, 1937. dec. 15. Loc. cit.

vezetőknek és az író társadalomnak, amely úgy az emberi humánus, mint a nemzeti tradíciók leghitelesebb letéteményese.

Végezetül nem kívánjuk elhallgatni, hogy a korabeli sajtótudósításokat olvasva olyan benyomásunk keletkezett, mintha mind az erdélyi írók, mind a felvidéki vendéglátók akkor vagy utólag kissé szkeptikusan viszonyultak volna a felvidéki magyarság – akárcsak a vásárhelyi találkozó szellemiségéhez hasonló – deklaratív társadalmi konszenzusának megvalósításához. A felvidéki gondolkodók az erdélyi írók megjelenése okán érzett eufória közepette is kiemelték, hogy az úgynevezett „erdélyi szellemiség” egy több évszázados önálló társadalomfejlődés eredménye, Erdély történelmileg kialakult földrajzi, politikai és társadalmi különállásának, illetve etnikai sokszínűségének a lenyomata. A XVI–XVII. században az Erdélyi Fejedelemség volt a magyar államiság letéteményese, az ott élő, s az államiság szinte minden attribútumát birtokló magyarság pedig az önálló államiság tudatának őrzője. Sokan erre, vagyis a szellemi vérkeringést nagyban elősegítő önálló intézményrendszer évszázados tradícióira vezették vissza az erdélyi magyar irodalom gazdagságát és a felvidékihez képest jóval magasabb szintjét is, illetve azt, hogy az impériumváltás után a kisebbségbe szorult magyar közösségek közül elsőként alkalmazkodott az új viszonyokhoz, és elsőként szervezte meg magát. Ezt eklatánsan érzékelteti, hogy az érsekújvári vacsoráról tudósító ominózus cikk ismeretlen szerzője is úgy vélte, hogy még az erdélyi író társadalom „második garnitúrája” is magasabb színvonalat képvisel, mint a felvidéki írók „első garnitúrája”.⁵⁰ Kitapinthatók az ebből fakadó félelmek és dilemmák: a felvidéki szellemi élet képviselői úgy vélték, hogy a felvidéki magyarság a kisebbségi létének kevesebb, mint két évtizede alatt nem tudott még szert tenni az önálló társadalomszervezés olyan mértékű tapasztalatára, amellyel az erdélyiek a történelmi okokból kifolyólag rendelkeztek.⁵¹ Noha természetesen Erdély történelmi és etnikai sajátosságaira az onnan származó írók is nagy hangsúlyt fektettek, a felvidéki magyarság perspektívaival kapcsolatban sokkal inkább az akkor aktuális politikai konstellációból kiindulva adtak hangot a kételyeiknek. Mind Tamási, mind Kacsó, mind Molter

50 Az erdélyi írók estje. *Érsekújvár és Vidéke*, 1937. dec. 12., 2.

51 Minderre l. pl. Scherer Lajos: i. m.; Győry Dezső: i. m.; Erdélyi és szlovenszkói lelkeség. *Lévai Újság*, 1937. dec. 15., 1.

megnyilatkozásaiból kitűnik, hogy szerintük a Magyarországtól Romániához csatolt területen a magyar kisebbség társadalmi egysége felvezető folyamatok felerősödéséhez, sőt, annak politikai kényszerközösséggé kovácsolódásához nagymértékben hozzájárult az impériumváltás óta rá nehezedő és nem szűnő állami represszív nyomás, s az ezt fenntartó autoriter politikai-társadalmi berendezkedés. Ezzel szemben a demokratikus Csehszlovákia Romániához képest sokkal szabadabb levegője a társadalmi és politikai szecesszió irányába lökte a felvidéki magyarságot.⁵² Tamási a csehszlovák demokratikus kereteket, és az abban kibontakozó, a magyarság érdekeit a hatalmi alkufolyamatokban is képviselni szándékozó aktivista irányzatot egyenesen veszélyesnek tartotta a magyarság nemzeti jövőképe szempontjából.⁵³

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

K 63 = Külügyminisztérium Politikai Osztályának általános iratai

MAK = Magyar Akadémikusok Köre

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Loc. cit. = Loco citato (idézett hely)

cs. = csomó

t. = tétel

52 Molter Károly: i. m.; Kacsó Sándor: i. m. 72–74.

53 Kacsó Sándor: i. m. 75.